

(doktora tezi, 1987), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü; Zahide Akkoyunlu, *Gelecekteki Urfa Eulerinin Mimari Özellikleri*, Ankara 1989; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi I*, Ankara 1990, tür.yer.; A. Cihat Kürkçüoğlu, *Ruha'dan Urfa'ya: 1780-1980*, Ankara 1990; a.mlf., *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara 1992; a.mlf., *Şanlıurfa Camileri*, Ankara 1993; a.mlf., *Şanlıurfa'da Canlanan Tarih*, Ankara 1995; a.mlf., *Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme* (doktora tezi, 1998), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Urfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış", *Uygartıklar Kapısı Urfa*, İstanbul 2002, s. 109-141; Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995; a.mlf., *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Ankara 2001; Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri* (doktora tezi, 1998), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "Rızvâniye Câmii ve Külliyesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Şanlıurfa 1997, s. 329-347; Selâhaddin E. Güler, "Urfa'nın Tarihteki Şehir Kapıları", *Şanlıurfa: Uygartığın Doğduğu Şehir* (haz. A. Cihat Kürkçüoğlu v.dğr.), Ankara 2002, s. 109-113; Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Şanlıurfa 2005, tür.yer.; Halit Çal, "Şanlıurfa'daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma", *Yeni Harran Çevresi*, sy. 4, Şanlıurfa 1993, s. 49-70; Ziya Kazıcı, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *MÜİFD*, sy. 5-6 (1993), s. 85-102.

A. CİHAT KÜRKÇÜOĞLU

ŞÂPÛR

(شاپور)

Üç Sâsânî hükümdarının adı.

Kelimenin aslı **şah-pûr** (hükümdarın oğlu) olup Arapça'ya **şâbûr** / **sâbûr** şeklinde geçmiştir. Sâsânî hükümdarlarından üçünün adıdır. Kaynaklarda bazan I. Şâpûr ile II. Şâpûr'un birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Sâsânîler'in kurucusu Erdeşîr'in oğlu I. Şâpûr (240-272) babasının sağlığında ortak hükümdar ilân edildi ve babasının ölümü üzerine müstakil hükümdar olarak tahta çıktı. Romalılar'la sürekli mücadelesinde olan I. Şâpûr 256 yılında Roma topraklarına saldırdı ve Barbalissus'ta (Bâlis) yapılan savaşta çok sayıda Roma askerini kılıktan geçirdi. Suriye bölgesini tahrip eden Şâpûr esirlerle birlikte Suriye'deki sanatçıları ve bilginlerden oluşan kalabalık bir grubu Hûzistan bölgesinde kurduğu Cündişâpûr şehrine yerleştirdi. 260 yılına doğru Edessa'yı (Urfa) kuşattı ve şehir yakınlarında yapılan savaşta Roma İmparatoru Valerianus'u ağır bir yenilgiye uğrattı ve esir aldı. Kapadokya bölgesini ele geçirdiyse de Romalılar'ın müttefiki olan Tedmür Kralı Odenatus (Uzeyna), Sâsânîler'i mağlûp etti. I. Şâpûr, Arap kaynaklarında "Sâbûr'ül-cünûd" (ordular sahibi Şâpûr) diye geçer (Taberî, II, 45). Ktesiphon'un

(Medâin) güneyinde Espânbur, Fars bölgesinde yönetim merkezi olarak inşa ettirdiği Bişâpûr (Ar. Sâbûr) ve Hûzistan bölgesinde Cündişâpûr (Ar. Cündîsâbûr) onun kurduğu şehirler arasındadır. Bişâpûr, 23 (644) veya 24 (645) yılında Osman b. Ebû'l-Âs tarafından fethedilmiş, ancak halkın bir süre sonra anlaşmayı bozup isyan etmesi üzerine öncü kuvvetin başında Osman b. Ebû'l-Âs olduğu halde Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından 26 (646-47) yılında tekrar ele geçirilmiştir. I. Şâpûr'un Espânbur'da yaptırdığı, I. Hüsrev tarafından genişletilen büyük sarayın Doğ'u'da Eyvân-ı Kistrâ veya Tâk-ı Kistrâ, Batı'da Ktesiphon Kemerî (Arc de Ctesiphon) adıyla bilinen 35 m. yüksekliğindeki bir tonozla örtülü tören salonu meşhurdur. I. Şâpûr Maniheizm'in kurucusu Manî'ye müsamaha göstermiş, Manî de *Şapuragan* adlı kitabını ona ithaf etmiştir. I. Şâpûr babası Erdeşîr'le birlikte birçok edebî eserde yer almıştır. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si ve Lâmiî Çelebi'nin *Vâmık u Azrâ'sı* bunlardandır (Ercan, s. 12). Kuzey Irak'taki Hatra (el-Hadr) şehrinin Sâsânîler'in eline geçişine dair Arap kaynaklarında yer alan rivayetler I. Şâpûr'la (bazı kaynaklarda Erdeşîr ya da II. Şâpûr) ilgilidir (Taberî, II, 47-50; *EP²* [İng.], III, 50-51). XVII. yüzyıl divan şairlerinden Ferdî (Arayıcızâde Hüseyin Efendi) *Şâpûrnâme* (*Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr*) adıyla bilinen 1183 beyitlik bir mesnevi kaleme almıştır. Özlem Ercan bu eserin transkripsiyonlu yayımını gerçekleştirmiş ve eseri nesre çevirmiştir (bk. bibl.).

II. Şâpûr (309-379) babası II. Hürmüz'ün ölümünden (309) sonra dünyaya geldi ve henüz bebekken taç giydirildi. Gençlik çağına geldiğinde Roma İmparatorluğu ile yapılmış olan barışa rağmen kaybedilen

toprakları geri almak amacıyla mücadeleye başladı. Özellikle Mezopotamya bölgesi iki imparatorluk arasında kanlı savaşlara sahne oldu. II. Şâpûr, 337 yılında Bizans'a yönelik bir sefer düzenlediyse de doğudan gelen Hionitler'in saldırısı yüzünden o tarafa yönelmek zorunda kaldı. Daha sonra Bizans ordularını mağlûp ederek Diyarbekir'i aldı (359). Bölgedeki birçok şehri ele geçirdi, buralarda yaşayan halkı Hûzistan'a ve imparatorluğun çeşitli şehirlerine gönderdi. Bizans İmparatoru İulianos büyük bir orduyla Sâsânî topraklarına girip başşehir Medâin'e yürüdü, ancak çarpışmalarında aldığı yaralar neticesinde öldü (363). Yeni imparator İovianos, II. Şâpûr'la barış antlaşması imzaladı ve sonuçta II. Şâpûr kaybedilen toprakları Bizans'tan geri almayı başardı. Bizans'a ve Arap kabilelerine karşı Lahmîler'i yanına çeken II. Şâpûr, Araplar'dan Benî Abdülkays, Gassânîler ve Benî İyâd ile savaştı. Esir aldığı Araplar'ı omuzlarını mafsallarından ayırmak veya delmek suretiyle öldürdüğü için "Zü'l-ektâr" (omuzcu) lakabıyla anıldı. II. Şâpûr Büzürgşâpûr (Ukberâ), İran-Hurreşâpûr (Sûs) ve Nîşâbur (Nîsâbur) şehirlerini kurdu. Kafkasya'dan gelen saldırılara karşı meşhur Derbend surlarını inşa ve tahkim ettirdi. II. Şâpûr topraklarında yaşayan hristiyanların vergilerini arttırınca hristiyanlar buna tepki gösterdi, ancak bu tepki onlara yönelik zulüm ve baskıları arttırdı. Bu arada yahudi ve Maniheistler de çeşitli baskılara mâruz kaldı.

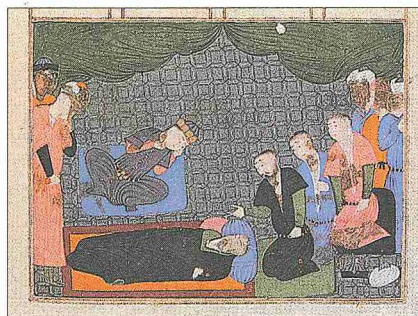
II. Şâpûr'un ölümüyle yerine kardeşi II. Erdeşîr geçti. Ancak dört yıl sonra tahttan indirildi ve III. Şâpûr (383-388) hükümdar ilân edildi. II. Şâpûr'un oğlu olan III. Şâpûr'un adil bir hükümdar olduğu kaydedilir. III. Şâpûr 388 yılında öldü. Arap kaynaklarında Sâbûr, Fars bölgesinde Tevvec nehrinin kollarından birinin adı olarak da zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 427, 561-564; Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), II, 44-51, 55-62; IV, 174, 177, 250, 251; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 167-168; Browne, *LHP*, I, 151-153; A. Christensen, *Iran sous les sassanides*, Kopenhag 1944, tür.yer.; A. Bausani, *Die Perser*, Stuttgart 1965; M. Back, *Die Sassanidischen Staatsinschriften*, Leiden 1978; Irfan Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century*, Washington 1984, bk. İndeks; R. N. Frye, "The Political History of Iran under the Sasanians", *CHIr.*, III/1, s. 119, 125-127, 132-141; Özlem Ercan, *Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr*, İstanbul 2008, s. 7, 10, 12; V. F. Büchner, "Şâpûr", *IA*, XI, 338-343; Ch. Pellat, "al-Hadr", *EP²* (İng.), III, 50-51; C. E. Bosworth, "Şâpûr", a.e., IX, 309.

ESKO NASKALI

I. Şâpûr'un ölümünün tasvir edildiği bir minyatür (Firdevsî, *Şâhnâme*, İÜ Ktp., FY, nr. 1406)